

ŞƏRQDƏ, QƏRBDƏ VƏ İSLAMDA QADIN

Bu mühazirə 1967-ci ildə “Türk Evdar Qadınlar Dərnəyi”nin tərtib etdiyi bir gecədə söylənmişdir.

Çıxışma başlarkən belə bir möhtərəm cəmiyyət qarşısında bəndənizə sizə xitab etmək şərəfini və imkanını bəxş etdiyinə görə “Türk Evdar Qadınlar Dərnəyi”nə hüzurunuzda təşəkkürü borc bilirəm.

Söhbətim, bəlkə, uzun çəkdi, ona görə də rica edirəm oturmağıma icazə verəsiniz. Ayaqüstə dayanmağım, bəlkə, sizi narahat edə bilər.

Bu gün burada birlikdə “Şərqdə, Qərbdə və İslamda Qadın” mövzusu üzərində söhbət edəcəyik.

Bu kəlmələr bir az ümumi kəlmələrdir. Belə bir ad altında danışdığımız mövzunun nə olduğunu başdan tam mənası ilə müəyyənləşdirmək mümkün olmur, lakin icazə versəniz, mən bu mövzunun daxilinə nüfuz edirəm. Nə demək istədiyimiz, çox güman ki, danışdıqlarımız əsnasında və sonda daha yaxşı başa düşüləcəkdir.

Bu gün bütün dünyaya baxdıqda, həqiqətən, iki ayrı blok gözə dəyir. Bunlardan biri “Şərq Bloku” dediyimiz ölkələrin təşkil etdiyi bir dünya, digəri isə “Qərb Bloku” dediyimiz ölkələrin təşkil etdiyi bir dünya. Bu söhbətimizdə əvvəl bu iki blokun içərisində qadının tutduğu yeri araşdıracağıq. Sonra da bu araşdırmamızdan bəzi nəticələr çıxarmağa çalışacağıq. Bu araşdırmanı apararkən blokların təməl quruluşlarını ələ alıb bu təməl quruluşlara görə qadının yerini müəyyənləşdirməyə məcburuq. Bir blokun təməl quruluşunu bu üç yöndən araşdırmaq faydalı olar; iqtisadi sistem, ictimai quruluş və dünya-

görüüü. Araşdırımmamızda belə bir iqtisadi sistemin, belə bir ictimai quruluşun və belə bir dünyagörüüünün nəticə etibarı ilə cəmiyyət içərisində belə bir qadın ortaya çıxardıđını bildirmək istəyirəm.

Hər şeydən əvvəl şərqə nəzər salaq:

Əzizim, bu gün “Şərq Bloku”na daxil olan kommunist ölkələr, həqiqətən, iqtisadi sistem, ictimai quruluş və dünyagörüüü baxımdan müstəqil bir dünya ifadə etməkdədir. Bu dünyanın formalaşmasına bildiyimiz kimi bundan təqribən 100 il əvvəl Karl Marks adlı bir yəhudi xaxamının (ravvin, yəhudi ruhanisi) ortaya atdıđı iqtisadi nəzəriyyələr səbəb olmuşdur. Bu şəxsin həmin nəzəriyyələri irəli sürməkdə yalnız iqtisadi bir fikir bildirmək istədiyi, yoxsa, daha başqa nəticələrə varmaq istədiyi məsələsi müzakirə olunması lazım olan bir məsələdir. Onun tərbiyə olunma tərzinə, ideoloji mübarizələrinə baxdıqda məsələnin sadəcə iqtisadi baxımdan ələ alınması bir az sadələvhlük olar. Təqribən 100 il əvvəl ortaya atılan bu fikirlər bundan əlli il əvvəl Rus inqilabında özünə bir vətən tapdı. Bu fikirlər Rusiyada kommunizm rejiminin yerləşməsinə yol açdı və beləcə kommunist sistem özünə bir tətbiq sahəsi tapmış oldu. II Dünya Müharibəsindən sonra Rusiyanın bəzi ölkələri işğal etməsi nəticəsində bu sistem müxtəlif ölkələrə yayıldı və ən azı 8 ölkədə tətbiq olundu və həmin tətbiqat bu günə qədər təxminən 25 illik bir dövr keçirdi. Ümumiyyətlə, bu gün artıq bəzi fərziyyələrin insanları hansı nəticələrə aparacağı bariz bir şəkildə ortaya çıxmışdır. Belə ki vaxtı ilə sırf nəzəri olaraq ortaya atılan bəzi iddiaların tətbiq edilən sahələrdə hansı nəticələr verəcəyi mə-

sələsi bu gün artıq bir kəhanət olmaqdan çıxmış, gözlə görünən bir həqiqət halını almışdır.

Bu həqiqətin içərisinə girmək indi artıq mümkündür. Yaxın vaxtlara qədər Şərq ölkələrinə səyahət etmək yasaq idi. Bilindiyi kimi, ancaq bəzi məhdud yerlərə səyahət etməyə icazə verildiyi halda, yavaş-yavaş bu icazələrin dairəsi bir az genişləndirilmiş və bu ölkələrin vəziyyətini yerində incələmək imkanı əldə edilmişdir.

Şəxsən mən “Şərq Bloku” ölkələrinə bir çox səyahətlər edirəm. Hətta bir ay əvvəl bir sərgi ilə əlaqədar Qərbdən Şərqə keçmək, qısa bir zamanda Leyptsiq və Münix Sərgilərini görmək imkanı və fürsəti əldə etdim. Əvvəllər də müxtəlif münasibətlərlə əlaqədar “Şərq Bloku”na səyahət etmişdim. Buna görə də hüsurunuzda rəvayətlərə istinad edərək deyil, müşahidələrimə dayanaraq danışiram.

“Şərq Bloku”nda ana fikir kommunizm fikridir. Bu fikrin tətbiqində fərd deyə bir ünsür qəbul edilmir. Tək məqsəd olaraq cəmiyyət mənfəəti adı altında bir qayə və məqsəd ortaya qoyulur və bu qayə uğrunda lazım gələrsə, hər cür fərdi haqlar rahat şəkildə pozula bilir. Bu ölkələrdə iqtisadi həyat tamamilə planlı vəziyyətdədir və bu sistemli iş məcburi bir plandır. Plan hər şeyi idarə edən bir basqı və bir istiqamətləndirmə vasitəsidir. Bu planın hansı məqsədlərlə hazırlandığı hər bir vaxt müzakirə edilə bilər, lakin ortada bir reallıq vardır. Bu ölkələrdə idarəçi və idarə edilən deyə iki ayrı zümrə mövcuddur. İdarəçilər idarə olunanları bu planın tətbiq olunmasına məcbur edirlər.

Bundan başqa, “Şərqi Bloku”nda qazanc məfhumu deyilən bir məfhum yoxdur. Mülkiyyət deyə bir məfhum da yoxdur, mal və pul cəmiyyətidir. İnsanlar ancaq zəruri miqdarda bunlardan faydalana bilirlər. Yaşamaq üçün zəruri olan miqdardan artığı mütləq cəmiyyətə aiddir. Ümumiyyətlə, insanlar daha artıq işləyib, daha artıq qazanmaq istədikləri vaxt qazana biləcəkləri bir şey yoxdur. Əldə edə biləcəkləri hər bir şey məhdudlaşdırılmışdır. Artıq istehsal cəmiyyətin malıdır – deyilir və istehsalçının əlindən alınır. Heç kimin malı-mülkü yoxdur. Taksi sürücüsü öz taksisində bir məmurdur, sürücüdür. Hər bir kəs öz evində kirayəneşindir və bir şeyə sahib olmaq istəsəniz, ola bilməzsiniz. Bu vəziyyət təbii olaraq cəmiyyətdə çox mühüm nəticələr doğurmuşdur. Belə bir vəziyyət insan fitrətinə və yaradılışına uyğun olmadığı üçün dərhal cəmiyyət həyatında axsaqlıqlarını göstərir. Keçən ilki səyahət bunu çox açıq şəkildə göstərdi.

Qərbi Berlindən Şərqi Berlinə keçdiyimiz vaxt gördüyümüz mənzərə bu idi: Şərqi Berlində – şəhərdə sanki siqnal fiti çalınmış, hər kəs zirzəmiyə girmiş, prospekt və küçələrdə ancaq beş-üç adam gəzirmiş kimi bir görünüşdə idi. Vitrinlər çox sönük, əşyalar üst-üstə yığılmış vəziyyətdə idi, insanların da üzü gülmürdü. Bu mənzərənin rejimin təbii bir nəticəsi olaraq qəbul edilməsi lazımdır, çünki o vitrini hazırlayan insanın daha yaxşı hazırlamaqla əldə edəcəyi nəticə yoxdur. Bütün məsələ ona verilmiş olan vəzifəni formal olaraq yerinə yetirmiş kimi görünməsindən ibarətdir. İnsan şövqünün insanı daha yaxşıya, daha gözəl olana və daha yüksəyə sövqə-

dici təsirində bu rejimdə faydalanmaq mümkün olmur, çünki daha yaxşıya doğru getməkdə fərdin əldə edə biləcəyi heç bir əlavə nəticə yoxdur. Belə bir rejimin iqtisadi həyatda böyük və vahiməli nəticələri özünü açıq bir şəkildə göstərir. Bu ölkələrdə bəzi evlərin tikildiyini görürük. Necə ki bizi də gəzdirib, bunları göstərdilər. Yalnız bunlar həqiqətdə bəzi zəruri şərtlərin ortaya çıxardığı nəticələndir, insanın öz insanlığını hiss edərək və şövqlə iş görərək “bu əsər mənimdir, bu nəticəni mən ortaya çıxardım”, – deyə biləcəyi bir əsərə rast gəlmək olmur. Əldə edilən nəticələr insan övladının yaradılışına uyğun olmayan və ümumiyyətlə, hər cür hissiyyatdan məhrum olan bir növ maşınlaşmış mexaniki hərəkətlərin cəmindən ibarət olan ruhsuz nəticələndir. Bəli, evlər tikilmiş, lakin altı uşaqlı bir ailəyə 48 kv. m-lik yer rəva görülərək tikilmişdir. Fabriklər qurulmuş, lakin bu fabriklər istehsalı artırırsın, rifah səviyyəsini yüksəltsin, ümumiyyətlə, fərdlərə bir şey versin deyə deyil, idarəçi zümrəyə filan məqsəd üçün bu imkan lazımdır, o imkan yaransın deyə qurulmuşdur. Məsələnin bu şəkildə qəbul edilməsinin insan səadətində vurduğu zərbəni hər kəndə-bucaqda və hər dairədə görmək mümkündür. Vaxtı ilə etdiyimiz bir səyahətdə keçmiş böyük fabriklərdən birinin ümumi müdirinin bugünkü rejimdə, bir idarədə katib olaraq işlədiyini gördük, çünki bu gün ümumi müdir vəzifəsinə qoyulmuş şəxs köhnə bir qazanxana fəhləsi idi və hər hansı bir yazını yazmaqda aciz olduğu üçün yanında sabiq baş müdir səviyyəsindəki bir insanı bir xidmətçi və bir katib kimi istifadə edib yazılarını ona yazdırmağa məcburdur. Əvvəllər baş müdir olan şəxs

çox mədəni və qədim dövrü görmüş bir şəxs olub, cari basqı rejiminə baxmayaraq, əcnəbilərlə söhbət edə biləcək qədər cəsur idi. Hadisə Çexoslovakiyada baş vermişdi. Həmin şəxsdən soruşdum:

– Bu gün ölkənizin əvvəlki vəziyyətinə nisbətən geriyyə getdiyini görürəm. Bütün bu cəhdlərlə əldə etdiyiniz nəticələr haraya gedir?

Bu təcrübəli şəxsin verdiyi cavab çox maraqlı oldu:

– Bizim əldə etdiyimiz nəticələr nəzarətin nəzarətinə gedir, çünki bizdə fəhlələr işləmir, bunların başında bir nəzarət vardır. O nəzarətçilər də işləmir, bunların başında da bir nəzarətin nəzarəti vardır. Əslində nəzarətin nəzarəti heç bir iş görməyən havadarlı və arxalı şəxslərdir. Çox yüksək maaş alırlar. Ümumiyyətlə, bizdə iqtisadi həyatın mənası bir kəlmə ilə xülasə edilərsə, nəzarətin nəzarətinə gedir.

Oradan bəzi dəzgahlar satın alırdıq. Bu barədə ayrıca önəmli tövsiyələr verdi:

– Sizdən bir xahişim var. Mən ölkəsini və vətəni sevən bir insanam. Buradan aldığınız malların sonra əleyhimizə nəticə verməsini istəmirəm. Burada bu mallar bağlanarkən lütfən başında öz adamlarınız olsun, çünki bizim fəhləmiz dəzgahın bir boltunu sıxarsa, digər boltunu sıxmaz, çünki hər iki boltu da mükəmməl sıxıb-sıxmaması arasında bir fərq yoxdur.

Bu rejim əslində fəhləyə rifah gətirmək üçün ortaya çıxdığını iddia edən bir rejimdir. Halbuki həqiqətdə fəhləyə bir rifah gətirməmişdir. Fəhlənin bəzi haqlarını qəsb etmək və onun normal ehtiyaclarını təmin edə bilmədiyini halda, fəhləni basqı altında saxlamaq prinsipini

həyata keçirir. Bu ölkələrdə işverən və dövlət eyni şəxsdir, fəhlənin ona tətbiq edilən maaş sisteminə etiraz etmək hüququ yoxdur. İşverən və dövlət eyni şəxs olduğu üçün bütün sinifsizlik iddialarına baxmayaraq, bu rejimdə yaşayan insanlarda yenə bir idarə edən və idarə edilənlərin zümrəsi təbii olaraq formalaşmışdır. Yalnız yeganə fərq idarəçilərə qarşı bir etiraz məqamının və bir etiraz imkanının olmamasındadır. İdarə edənlər rahat bir şəkildə bu rejim içərisində hər cür zülmü və işgəncəni tətbiq edə bilirlər. Bir az əvvəl söylədiyim kimi uzun illərdən sonra çatdıqları iqtisadi nəticələr çox təəsüflər olsun ki, “Şərq Bloku”nda sadəcə bir neçə cümlə ilə xülasə etdiyim nəticələr olmuşdur. Bu rejim insan fitrətinə uyğun deyildir və yaşaya bilmir. Necə ki bir neçə ilkin təcrübədən sonra bu rejimin ən qatı tərəfdarları belə mütləq geriyyə qayıtmaq zərurətini hiss etmiş və yavaş-yavaş öz ideoloji mübarizələrində fədakarlıq edib ölkədə yaranmış iqtisadi problemləri həll etmək məcburiyyətində qalmışlar. Necə ki Xruşovun rəhbərliyi dövründə söylədiyi nitq çox maraqlıdır və mühüm bir dönüş nöqtəsini təşkil etməkdədir. O, çıxışında deyir: **“Rusiyada aqrar istehsal istədiyimiz nəticələri verməyəcək. Kommunist rejim yaxşı bir rejimdir, lakin insan təbiətinə ziddir. Necə ki biz kəndlilərə öz evinin dolaşğını təmin etmək üçün özünə aid olmaq şərti ilə evinin ətrafında çox məhdud ərazi, bir də kəndin müştərək böyük ərazisini ayırırıq. Kəndlilər özlərinə aid olan hissəni çox yaxşı əkib-becərilər. Müştərək hissəni isə əkmirlər. Ümumiyyətlə, əsas xəzinəyə gələn hissədən yaxşı nəticə ala bilmirik. Digər hissələr-**

də istehsal davam edir. Əgər biz Rusiyada aqrar istehsalı artırmaq istəyiriksə, yoldaşlar, gəlin, kəndlilərin evlərinin ətrafındakı özlərinə aid bu ərazi bölmələrini böyüdək”.

Bunun mənası “kəndlilərə mütləq mülkiyyət haqqı tanınmalıyıq”, – deməkdir və bu yolda bir çox addımlar atmağa məcbur oldular, çünki ərz etdiyim kimi iqtisadi həyat insan fitrətinə uyğun olmayan bir prinsipin qurbanı olmuşdur. Bundan başqa, fabriklərdə mükafat sisteminə, pul sisteminə və bir-birinə rəqib fabriklər sisteminə qayıtmaq məcburiyyətində qaldılar. Belə bir səbəbi yaradan odur ki, biri istehsal etməzsə, o biri istehsal etsin, “bax, sən nə üçün istehsal etmirsən!” – deyə bir bəhanə tapıb başına qaxmaq mümkün olsun. Bunun da mənası təkrarən, yavaş-yavaş qazanc sisteminə dönmək deməkdir. Bugünkü həqiqətlərə istinadən artıq çox rahat bir şəkildə ifadə etmək olar ki: **“Bəzi təsadüflərlə özünə bir yurd tapmış olan kommunizm sistemi insanlıq tarixində müəyyən bir dövr yaşamaq imkanını əldə etmişdirsə də, insan təbiətinə uyğun gəlməyən bu düşüncə və sistem bir müddət yaşamış, ondan sonra itib getmişdir”**, – deyə biləcəyimiz illər uzaq deyildir. Bir dönüş başlanmışdır və bu dönüşün sonu bu cür ölkələrdə normal metodlara və sistemlərə keçidlə nəticələ-nəcəkdir.

Əzizlərim, bu tablo ilə sizə “Şərqlə Bloku”ndakı iqtisadi mənzərəni göstərməyə çalışdım. “Şərqlə Bloku”ndakı ictimai həyat belə bir iqtisadi düşüncənin tətbiqinə görə yenə insana səadət gətirməkdən uzaq bir mənzərə ərz edir. Şərqdə ictimai həyatda bizim başa düşdüyümüz

mənada bir ailə məfhumu ortadan qalxmışdır. Qadın, kişi hər bir kəs heç bir fərq qoyulmadan ən yüngül işdən tutmuş ən ağır işə qədər işləmək məcburiyyətindədir. Yalnız qadınlar bir az daha az maaş almaq şərti ilə eyni ağır işdə işləməkdədirlər. Uşaqlar əslində ailənin malı sayılmaz. Bunlar cəmiyyətin bir ünsürü tələqqi edilərək rahatlıqla çox kiçik yaşlarından etibarən, hətta doğulan gündən etibarən ailədən uzaqlaşdırılmaqda və xüsusi tərbiyə mərkəzlərində bəzi “belə tərbiyə etsək, cəmiyyət üçün daha yararlıdır, belə tərbiyə etsək, daha faydalıdır” kimi nəzəriyyələrlə müxtəlif səbəblərdən tərbiyə düşərgələrinə göndərilməkdədir. Normal bir ailə həyatı yoxdur. Həmçinin çox mühüm bir məsələni sübut etməyə məcburuq. Belə bir cəmiyyətdə mütləq mənada bəzi qiymət hökmləri və ülvəi məfhumlar tamamilə dəyərsiz sayıldığı üçün cəmiyyətdə bizim başa düşdüyümüz mənada bir nizam, bir hüsur və bir mənəvi qənaətlənmə halı mövcud deyil. Həmçinin hər şey materialist və maddi bir yöndən ələ alındığı üçün insanların mənəvi tərəfləri qurumuşdur.

Bu son səyahətimizdə, həqiqətən, insanlıq məfhumlarını itirmiş bir növ robotlaşmış insanların içinə düşdüyümüzü hiss etdik. Məsələn, maşınla hər hansı bir yerə gedirsiniz, sürücü maşını mehmanxananın qarşısında saxlayır. Adətən, bir insan müştərisinin çamadanına yardım edər, lakin “Şərq Bloku”nda belə bir şeydən söhbət gedə bilməz. Sürücü mehmanxananın qarşısında dayandıqdan sonra “Tez çamadanınızı götürün”, – deyərək bir xəbərdarlıq edir və ondan sonra yoluna davam edir, çünki insanlıq məfhumu ortadan qalxmışdır və sürücü ona

verilən mexaniki vəzifəni icra edir. Bundan sonrasında mənəfatını düşünür və içəridəki müştərisinə “çamadanı tez götürün, filan yerə gedəcəm”, – deməkdən çəkinmir. Sürücüsü, otaqçısı, qarıçısı, müdiri və hər şeyi belə maddi olan bir cəmiyyət insanı nə qədər mütəəsir edəcək bir cəmiyyətmiş. Bunu o cəmiyyətin içinə düşənlər açıq bir şəkildə görürlər. Cəmiyyətdə insana əsas qənaətbəxşlik verən, hüzur, qarşılıqlı sevgi, məhəbbət və mənəvi qiymətlər ortadan qalxarsa, neçə hüzursuz bir mənzərə meydana gəlir. Bunu Şərqdə görmək mümkündür. Həqiqətən, səadətdən uzaq bir yerdir. Məsələ bununla sona çatmır. Bu iqtisadi etimad belə bir ictimai həyatı ortaya qoymaqdan əlavə bir də insanlara çox qənaətsiz bir dünyagörüşü gətirir. Bilmək lazımdır ki, bu sistem tamamilə maddiyyatçı və materialist bir sistemdir və axirət məfhumuna öz düşüncə sisteminə qətiyyənlər yer verməmişdir. Ümumiyyətlə, hər şeyin bu dünyadakı müvəqqəti əsaslarına görə nizamlanması ortaya çıxmaqdadır. İnkişaf etmiş kamil bir insanın yalnız belə müvəqqəti şeylərlə qane olması mümkün deyildir. Yalnız bu baxımdan bu sistemi ələ alsaq insanlara xoşbəxtlik gətirə bilməz, onlara qənaətbəxşlik verə bilməz və ortaya məqbul nəticə qoya bilməz. İqtisadi həyatı, ictimai quruluşu və belə qənaətbəxşliyi olmayan bir dünyagörüşü ilə qurulmuş və bəzi təsadüflərlə meydana gəlmiş və mütləq müvəffəq gözü ilə baxmaq məcburiyyətində olduğumuz bu dünyada qadının yerini axtarsaq, onun üçün xüsusi bir yer tapmaq mümkün deyil. Bu dünyada qadın kişi ilə heç bir fərqi olmayan və hər bir məsələdə daha az iş bacardığı üçün daha az maaş alma-

ğa məhkum bir varlıqdır. Qadın ən ağır işlərdə işləməyə məcbur edilir. Bu ölkələrdəki fabrikləri gəzərkən insan çox vaxt ağır dəzgahların başında qızğın dəmirləri əlcəkli əlləri ilə tutan məhkum qadın tipləri ilə qarşılaşır. Dəmirçixanada qadın, gələn qızğın dəmiri maşa ilə tutub ikinci dəmirçiyə vermək vəzifəsini yerinə yetirir. Qan-tər içindədir. Axşam evinə gec gedəcək və ertəsi gün sabah təkrarən işinin başına dönəcəkdir. Ona mənəvi baxımdan heç bir şey göstərilir. Əksinə, işindən daha az maaş alır. Yenə şərqdəki qadın dediyimiz zaman sizə bu tablonun yanında başqa bir tablo da göstərim.

Leyptsiqdə bir muzeyə getdik. Bu muzeylə tanışlıq üçün izahat verən bir qadın tipi gördük. Bu qadın hər dəqiqə eyni sözləri təkrar etməklə gələnlərə məlumat vermək vəzifəsini icra edən bir qadındır.

Yüz əlli il əvvəl bir xalq üsyanındakı qəhrəmanlar və bunlara aid bir heykəl haqqında danışarkən 45 dəqiqəlik danışığı ərzində yarım saat rusları mədh etməyə başladı. Halbuki bu üsyanın ruslarla heç bir əlaqəsi olmamışdır. “Görürsünüz, ruslar o zamandan bəri bizi xilas etmək üçün nə böyük fədakarlıqlar etmişlər”, – deyən bu bələdçi məhkum bir alman qadını idi. Danışığında üzünün ifadəsi elə idi ki, sanki: “Ah, mən normal, sərbəst bir yerdə olsam, sizə bu abidənin tarixçəsini və bizim hekayəmizi o qədər gözəl danışaram, amma ... nə edim ki, burada bu yanıltmacı təkrar etməyə məcburam”, – demək istəyirdi.

Əfəndim, icazə verərsinizsə, proyektorlarımızı şərqdən qərbə çevirək: qərb də həmin ölçülər içində ələ alın-

dığı zaman vəziyyət belədir; iqtisadi sistemi ələ alağ. Qərbdə iqtisadi sistem bir qədər əvvəl şərqdə dediyimizin əksinədir. Qərbdə bir mülkiyyət əsası vardır. Bir qazanc sistemi vardır. İnsanlar özləri üçün bəzi nəticələr əldə edə bilir və bununla istədikləri şeylərə sahib ola bilirlər. Qərbdə sərmayə vardır və pulu pul gətirər, – sistemi bütün hökmü ilə caridir. Güclü sərmayə, yaxşı iş görə bilən təşkilat daha böyük qazanclar əldə edə bilir, insanlar istədikləri qədər əşyaya, mala, mülkə sahib ola bilirlər. Bu vəziyyətin verdiyi çox faydalı bir nəticə vardır. O da insan təbiətini, insan şövqünü işləməyə sövq etmiş olduğu üçün qərbdə istehsal çoxdur. Bu yüksək istehsal daha çox qazanc və daha yüksək həyat standartı gətirmişdir. Rifah və həyat standartı yüksəlincə dövlət mexanizmi həmin cəmiyyətin işləyə bilməyənlərinə, düşkünlərinə, yoxsullarına bu yüksək istehsaldan rahatlıqla böyük imkanlar ayıra bilir. Fəqir-füqərəyə dövlət əli ilə böyük yardımların edilməsi mümkün olur.

Lakin məndən soruşsanız, deyərəm ki, bu iqtisadi həyat ideal bir həyat deyildir, çünki qərbdəki belə bir gedişat eyni ilə şərqdəki materialist əsaslara görə nizamlanmışdır. Bunun nəticəsi olaraq qərbdəki zənginlər yoxsullarla maraqlanmaq məsələsində özlərini borclu bilmirlər. Onlar da işləyib qazansınlar deyirlər. Yoxsulların qazanması dövlətin gücü ilə, dövlətin əlindəki daha rahat imkanlarla asanlıqla yerinə yetirilir, lakin bu qazanma, bu əlaqə, mənəvi baxımdan meydana gəlmişdir. Ümumiyyətlə, qərbdə insanların böyük qazanclar qarşısında öz nəfslərini saxlaya bilməməsi kimi bir təhlükə mövcuddur. Və bu gedişatın nəticəsi olaraq da qərbdə

hər şey qazancla, pulla ölçüldüyü üçün insanlarda insaf dediyimiz xüsusiyyət qismən sönmüşdür. Qərbdə elədir ki, bir insan bir qəpik üçün qarşısındakı insana böyük əziyyət verər və o, qəpiyindən belə keçməz. Bu mövzuda sizlərə bir əhvalat danışım. Bir professor dostum, keçən gün Fransada mehmanxanaya gedib. O deyir: “Gəncliyimdə Fransada uzun müddət yaşamışam. O vaxt onları çox çəhrayi eynəklə görmüşdüm. Bir qədər yaşa dolduqdan sonra təkrarən oraya getdim. O zamanlar Fransada görmədiyim bəzi hadisələr diqqətimi cəlb etdi. Bir bazar günü idi. Qaldığım mehmanxananın pulunu verməli idim. Pul təsəvvür edək ki, 291 lirə ödənilməli idi. 290 lirə xırdalanmış və 1000 lirə bütöv pulum vardı. 290 lirəni verirəm, o hey 1 lirəni istəyir. Al bu 1000 lirəni xırdala dedim. Yaxşı, – dedi və xidmətçisini göndərdi. Yarım saat oldu gəlmədi. Bazar günü olduğu üçün pulu heç bir yerdə xırdalaya bilmirdi. Buna baxmayaraq, fədakarlıq edib 1 lirəsindən keçə bilmirdi”.

Qərbdə, həqiqətən, belə bir materialist quruluş və insaf baxımından qismən sönmüş bir sistem vardır. Bu vəziyyəti qərb ölkələrinə səyahət edən dostlarımızın bir çoxu canlı hadisələrdə görmüşlər.

Reallıqları təsbit edərək irəliləyək. Qərbdəki ictimai həyata gəlincə, orada ictimai həyatla bərabər bir ailə məfhumu mövcuddur. Mülkiyyət vardır. Hər bir kəs övlad və uşaq sahibidir. Bütün bunlarla formalaşmış nizamlı bir ailə sistemi vardır, lakin bu tam səadət gətirə billəcək bir quruluşda deyildir, çünki qərb mütləq qadının da kişi kimi eyni şərtlərlə işləməsini zəruri hesab edir. Həmçinin qərbdə böyük bir bölgəni əhatə edən ka-

tolik məzhəbinə görə ayrılma və boşanma yoxdur. Bir dəfə evləndikdən sonra ayrılma yoxdur. Boşandıqdan sonra da başqası ilə evlənmək mümkün deyil. Bundan başqa, yenə bu aləmdə ailədə hər iki tərəf də tamamilə bərabər şərtlərlə işləməyə məcburdur. Boşanma halında qadına nəfəqə verilmir. Qadın da işləyə bilən bir ünsür qəbul edildiyi üçün onun da işləyib qazanc əldə etməsi zəruri görülür və qadınla kişinin iş həyatında hər yerdə tamamilə bərabər olduqları iddia edilirsə də, “Şərq Bloku”na nisbətən, Qərbdə qadınlara bir az insaf və şəfqətlə münasibət göstərilir. Çox nadir hallarda onlara ağır işlər verilir. Daha rahat, qadın təbiətinə uyğun işlərdə işləyirlər.

“Qərb Bloku”nda dünyagörüşünə daha çox xristianlıq fikirləri hakimdir. Bu fikirlərə görə bir axirət düşüncəsi vardır. Lakin bu düşüncədə müsəlmançılıqda olduğu kimi bir şəffaflıq yoxdur. Qərbdə əsasən etiqadın təməlini təşkil edən bir təslis nəzəriyyəsi vardır. Bir vəhdət (tövhid) yoxdur. Cənabı-Haqqın birliyinə, əsas müqəddəs tək varlığın O olduğuna dair şəffaf bir əqidə yoxdur. Biz çox şükürlər olsun müsəlman diyarında böyüdümüz üçün bizə elə gəlir ki, bu düşüncələrə özümüz sahib olmuşuq, lakin bu aləmdə böyüməyən qərb insanın əsas təfəkkür sistemini, dünyagörüşü sisteminin son naqisliyini araşdırdığımız zaman orada bir bulanıqlıq, bir keşməkeşlik görürük və bunun, əlbəttə ki, böyük nəticələri olur. Bir qərb əsgəri hücumu keçdiyi zaman kimə yalvaracağını bilmədiyi üçün tərəddüd içindədir. Məryəm anayamı? Sayamı? Cənabı-Haqqamı yalvaracaq? Bu vəziyyət qarşısında tərəddüddədir, lakin bir

müsəlman üçün belə bir vəziyyət yoxdur. Cənabı-Haqq birdir, təkdir, müqəddəsdir və etiqadda vəhdaniyyət (birlik) prinsipi əsasdır.

Qərbin ikinci böyük hüzsursuzluk qaynağını ruhani sinfi təşkil etməkdədir. İnsanların içindən bir qrup bir təşkilata mənsub olmaqla özlərinə bəzi xüsusiyyətlər nisbət verir. Məsələn, bu sinfə daxil olmayan insanlar ruhani sinfinə günahlarını bağışlatdırmaq məcburiyyə-tindədirlər. Bu sinfə mənsub insanların başında dayanan bir papanın, dini əsaslarda istədiyi kimi fitva vermə səlahiyyəti vardır. Onun sözü eyni ilə bir qanun hökmündədir. Onun qarşısına başqa bir güc heç də çıxa bilməz. Ruhani sinfi özlərinin insanlarla Cənabı-Haqq arasında bir vasitə olduğunu qəbul edir. Bu vəziyyət qərbdə mə-nəvi hüzur və səadətin təsis olunmasına mane olan mü-hüm bir ünsürdür. Bu prizmadan qərbə baxdıqda orada-kı qadının rolunu qısa şəkildə belə yekunlaşdırmaq mümkündür. Şərqlə müqayisədə, əlbəttə ki, çox irəlidedir və onunla müqayisədə daha xoşbəxtdir, lakin tam bir qənaətbəxşlik və hüzur gətirən vəziyyət mövcud deyildir, çünki qadın mütləq kişi ilə bərabər tutulma bahasına ən ağır işlərdə işləməyə məcburdur. Qadın mütləq gəlir gətirməlidir. Gəlir gətirmədikdə ailə quruluşunda bu baxımdan materialist tərzdə ona kiçik bir ünsür kimi baxılır. Bir kişi ailədə pul qazanmaqla ailəyə daha bö-yük mənfəət gətirdiyi haləti və ruhiyyəsi içindədir. Bu həqiqi səadətə geniş ölçüdə mane olur. Xristianlığın bə-zı qaydaları, qadına onun təbiətinə və insan haqlarına uyğun gəlməyən bəzi məcburiyyətlər və mükəlləfiyyətlər yükləyir. Ümumiyyətlə, qərbdəki qadını tam bir xoş-

bəxt qadın olaraq qəbul etmək mümkün deyil. Sadəcə olaraq “Şərq Bloku”ndakı qadının vəziyyəti ilə müqayisə etdiyimiz zaman daha çox rifah içərisində, daha çox insani münasibət görən bir qadın vəziyyətindədir. Bu iki sistemi, bu iki tablону müəyyənləşdirdikdən sonra, heç şübhəsiz, hamınız indi “yaxşı, elədirsə, həqiqi səadət, qadının həqiqi yeri haradadır?” – deyə maraqlanmağa başladınız.

Bu marağınızı aradan qaldırmaq üçün bildirim ki, qadının həqiqi yeri müsəlmançılıqdadır. Bu həqiqəti açıqlayan bəzi izahlar vermək, zənnimcə, faydalı olar:

Bu gün hal-hazırda yer üzündə iqtisadi və ictimai sistemi və dünyagörüşü ilə tam mənası ilə yerləşmiş bir İslam aləmi yoxdur. Lakin bunun felən mövcud olması, müsəlmançılığın, həqiqətən, ən ideal sistemi gətirdiyi gerçəkliyini ortadan qaldırmaz. Ümumiyyətlə, biz bu və digər ölkələrin deyil, müsəlmançılığın gətirdiyi ölçülər içərisində İslam aləminin iqtisadi və ictimai sistemini və dünyagörüşünü qısaca gözdən keçirdikdən sonra İslamın, müsəlmançılığın qadına verdiyi dəyəri izah etməyə çalışacağıq. Müsəlmançılığın özünə məxsus kamil bir iqtisadi sistemi mövcuddur. Bu iqtisadi sistem nə şərqdəki, nə də qərbdəki sistemdir, çünki müsəlmançılıq ikiqanadlıdır, daima maddiyyatla mənəviyyəti bir-birinə paralel olaraq aparmışdır. Buna görə də müsəlmançılıqda həm maddiyyat, həm də bununla bərabər hər zaman, hər yerdə heç ayrılmayacaq şəkildə bir mənəviyyət vardır. Müsəlmançılığın iqtisadi sistemi maddiyyatla bağlıdır. Hər bir kəsin malı, mülkü vardır və hər bir kəsin malı və mülkü onun özünə aiddir, qorunmuşdur, heç

kimin buna yan baxmağa gözü və haqqı yoxdur. Bu haqq o qədər mühüm bir şeydir ki, Peyğəmbər əleyhis-səlam bir çox tövsiyələrində buyurmuşdur: **“Axirətdə mənim yanına gəldikdə hər cür günahla gəlin, lakin qul haqqı ilə gəlməyin”**.

Bunun mənası odur ki, başqalarının hər cür malına, puluna və s. haqqına son dərəcə riayətkar olmalıyıq. Müsəlmançılıq eyni zamanda qazanca və qazanmağa da böyük yer vermişdir. **“Verən əl, alan əldən üstündür”**, – deyilmişdir. Bu o deməkdir ki, hər bir müsəlman qazanmaq üçün işləməklə və başqalarına yardım etməklə mükəlləfdir. Həmçinin müsəlmançılıqda **“Əl-Kasibu həbibullah”**, – buyurulmuşdur. İşləyəni Allah sevər, işləyən Allahın sevgilisidir, – deyilmişdir. Buna əsasən müsəlman mütləq işləmək, istehsal etmək və iqtisadi baxımdan faydalı bir ünsür olmaqla mükəlləfdir. Bu baxımdan baxdıqda adama elə gəlir ki, müsəlmançılıq sanki **“Qərb Bloku”**na bənzəyir. Mülkiyyətə hörmətçılığı əsas götürür, lakin müsəlmançılıq sistemi qərbin kapitalizm sisteminin özü deyildir. Aradakı böyük fərq buradadır. Müsəlman qazanacaq, lakin müsəlman israf edə bilməz, israf haramdır. Buna görə də müsəlman qazandığını mütləq xeyirli bir sahədə xərcləməlidir. Qərbdəki insanın belə bir prinsipi yoxdur. O, qazandıqları sonra pulunu hər cür nəfsani arzusu uğrunda rahatlıqla xərcləyə bilər, lakin müsəlmançılıqda bütün bu qazanclardan sonra təvazökar olmaq, israf etməmək, daima başqaları üçün faydalı olmaq, yoxsullara yardım etmək deyilən bir amil, bir əsas vardır. Bu baxımdan İslam sistemi qərb rejiminin naqis tərəflərini ortadan qaldıraraq kapita-

lizmin çata bilmədiyi ülvî qayəni öz ölçüləri ilə mənəvi qüvvətlərdən faydalanaraq yaratmaq imkanını əldə etmiş bir sistemdir. Bu sistemin meydana gətirdiyi iqtisadi həyatda, həqiqətən, maddiyyatla mənəviyyat bir-birindən ayrılmaz. Bunu bir çox misallarla görür və bilirik.

Bundan bir neçə yüz il əvvəl Osmanlı İmperatorluğuna səyahətə gəlmiş bir qərbli səyyahın müşahidələri bu məsələni bizə asanlıqla açıqlayan bir misalı təşkil etməkdədir. Bu səyyah bir gün səhər tezdən bir müsəlmanın mağazasından alış-veriş etməyə gələrək bir malın qiymətini soruşmuş və ona bu qədədir – deyə cavab vermişlər. Qiyməti münasib görmüş və “elə isə bu malı almaq istəyirəm”, – dediyi vaxt türk tacir “Məni bağışlayın, bu qarşıda ki qonşuda eyni mal həmin qiymətə vardır. Mümkündür mü bu malı ondan alarsınız?” Qərbli insan çaşır və soruşur: “Bunu mənə nə üçün tövsiyə edirsiniz?” Türk tacir cavab verir: “Sabahdan bəri diqqət edirəm, qarşıda ki qonşum heç siflətməyib. Halbuki mən bir az alver etmişəm. Gedib ondan alın ki, qəlbi xoş olsun”.

Müsəlmançılıq iqtisadi maddiyyatın yanında mütləq mənəviyyatı da bərabər aparmışdır. Bu, nə “Şərq Bloku”nun, nə də “Qərb Bloku”nun çata bilməyəcəyi ülvî bir nəticədir. Bundan bir müddət əvvəl İstanbulda bir axşam toplantısına dəvət edilmişdim. Yaşlı bir xanım İslamı qəbul etmiş, Yunanıstandan gəlmişdi. Uzun illər Yunanıstanda qalmış, 40 il müsəlman olmaq üçün çırpınmış və nəhayət, İstanbul müftüliyində İslamı qəbul etdiyini rəsmən qeyd etdirmişdir. O günün axşamı qohumunun evinə getmişdir. Biz də bu günün axşamında ke-

çirilən toplantıda iştirak edirik. Qadın bu günə yetişdiyinə görə son dərəcə məmnundur. Bu onun halından məlumdur. Biz sözə başlamamışdan əvvəl dedi ki, bura toplanmışınız və mənim nə üçün müsəlman olduğum sizi maraqlandırır. Siz soruşmadan mən sizə qısaca danışım. Biz konyalı zəngin və müsəlman bir ailənin yanında yaşayırdıq. Atam, anam və qardaşlarım onun evində xidmətçilik edirdi. Bu ailənin son dərəcə zəngin bir ağası vardı. Bu ağa ölkənin sayılan zənginlərindən olmaqla bərabər son dərəcə də təvazökar bir insan idi. Uşaqlığımda elə bir bayram yox idi ki, bu müsəlman ağa onun xidmətçisi olduğumuz halda, bayramlarda əvvəl bizə – xidmətçinin uşaqlarına yaxşı və yeni hədiyyələri və ayaqqabıları öz uşaqlarından daha sonra alsın. Hər bayram əvvəl bizim üçün, ondan sonra öz övladlarına ən çoxu eyni keyfiyyətdəki ayaqqabını alıb gətirirdi. Çox zəngin bir insana bu davranışları öyrədən belə bir dinə qırx ildən bəri mən heyran qalmayım da, kim qalsın? Bu gün belə bir dinin nümayəndəsi olmaq şərəfini qazandığım üçün həyatımın ən xoşbəxt gününü yaşayıram.

Həqiqətən, müsəlmançılıq sistemi, müsəlmançılıq yolu zənginlikdir, insanı zənginləşdirir, lakin sonda mənəvi baxımdan da yetişmiş bir insan ortaya çıxarır. Müsəlmançılıq ticarətə böyük əhəmiyyət verir. Bildirir ki, həqiqi tacirlər peyğəmbərlərlə və şəhidlərlə həşr oluncuqlar, lakin comərdliyə bundan da böyük əhəmiyyət vermişdir. Cənnətə ilk girən şəxslər comərdlərdir, – demişdir. Comərdliyin mənası insanın özünün xoşuna gələn şeyi, özü üçün ayırdığı şeyi başqasına verə bilmək,

hədiyyə edə bilmək, tərk edə bilən insan olmaq deməkdir. Müsəlmançılıq daima mənəvi hədəfləri maddi hədəflərin üzərinə yerləşdirmək surəti ilə həqiqi ədaləti, həqiqi nizamı diriltmiş və yaratmışdır.

İctimai həyata gəldiyimiz zaman müsəlmançılıqda ailə cəmiyyətin əsasını təşkil edir. Övladları ilə, bütün haqları ilə nizamlı, sistemli, bir-birinə hörmətli və sevgi içərisində bir ailə vardır. Qonşuluq haqqı son dərəcə üstün tutulur. Qırx ev irəliyə qədər qonşu sayılır, insanların bir-biri ilə yaxşılıqla, şəfqətlə, rəhmətlə və asanlıqla davranılmasına əmr edilmişdir. Bir-birinə belə ülvi bağlarla bağlanan bir insan cəmiyyəti ictimai baxımdan ən hüzzurlu cəmiyyətdir. Hətta əvvəlki böyüklərin bəzi tövsiyələri belədir: “İki müsəlman bir-birinin yanına gedərkən, mən indi bu yaxınlaşdığım dostumdan nə mənfəət əldə edəcəm”, – deyər onunla görüşərsə, o görüşdən xeyir gəlməz, əksinə “Mən indi yanına getdiyim qardaşım üçün hansı məsələdə faydalı ola bilərəm”, – deyər düşünərsə, o görüşdən böyük faydalar əldə olunur.

İnsanlar həmişə başqalarına yardım etmək üçün içlərində mənəvi bir imkana, mənəvi bir gücə sahib olarsa, belə bir ictimai nizamda, heç şübhəsiz, mütləq səadət meydana gələr.

Dünyagörüşünə nəzər salsaq, müsəlmançılıq mütləq hər bir məsələdə axirətə diqqət etməyi əmr etmişdir, çünki, həqiqətən, normal və yetərinə inkişaf etmiş insan bu dünyadan ibarət olan bir həyat ilə qane ola bilməz. Mütləq axirətə inanmaq, axirətin varlığını bilmək məcburiyyətindəyik, çünki bu dünyada əgər hər şey ölümlə sona çatmış olarsa, bütün bu yaradılışın ümumi

surəti və görünüşü əbəsdən başqa bir şey ola bilməz. Mütləq ədalətin təcəlli edəcəyi gün bu dünyanın içində də vardır. Ardınca da gələcəkdir. Və bu yaradılışlar müvəqqəti deyildir, insan mütləq sonsuza qədər gedəcək bir yaradılışdadır. Cənabı-Haqqın bunları həqiqətə çevirəcək qüdrəti vardır. Ümumiyyətlə, müsəlman yalnız maddiyyatını düşünən bir insan deyildir. Bir çox məsələlərdə axirətini də düşünür. İqtisadi nizamda da düşüncə nizamlayıcı rolunu ifa edir.

Hətta həqiqi bir müsəlman tacirin belə bir sifəti vardır. Bunu, həqiqətən, baş vermiş bir hadisə ilə nəzərinizə çatdırım. Bir gün Peyğəmbərimiz – Allahın rəhməti ona olsun! – sübh namazından sonra bazarı gəzərkən orada bir tacirin bir malı digərlərinə nisbətən daha ucuz qiymətə satdığını görür və ondan soruşur: **“Bu malı belə ucuz bir qiymətə satırsınız, az qazancla kifayətlənirsiniz. Bunu sırf müsəlman bazarında ucuzluq olsun və Cənabı-Haqq axirətdə sizin bu hərəkətlərinizə görə sizə böyük savab versin deyə edirsinizmi?”** Tacir cavab verdi: **“Bəli, ya Rəsuləllah, mən buna görə edirəm. Yoxsa, hamı kimi mən də baha sata bilərəm, lakin az qazancla kifayətlənirəm, bazarımızda ucuzluq olsun. Bura müsəlman diyarıdır. Mənim bu hərəkətlərimin savabını Cənabı-Haqq mütləq verər”**. Peyğəmbərimiz əllərini açıb belə bir tacir, belə bir satıcı üçün çox böyük dualar etmişdir.

Buna əsasən, həqiqi müsəlman tacir belə hərəkət edərsə, tacirdir. Bu tacirlərin yaratdığı iqtisadi həyatda da mütləq bərəkət vardır. İndi bu cür dünyagörüşə və

belə bir ictimai quruluşa malik olan müsəlman dünyası içərisində qadınların işlədiyi sahələrə nəzər yetirək:

Əzizlərim, bir müsəlman xanımı iqtisadi həyatda işləyə bilər və işləyir də. Hətta bəzi xidmətlərin qadınlar tərəfindən həyata keçirilməsi təşviq edilmişdir. Lakin bəzi yerlərdə xanımların işləməsi zəruri hesab olunmuşdur. Məsələn, tibb bacısı vəzifəsi. Bir müsəlman diyarında xəstəxanalarda tibb bacısı vəzifəsinin, ələlxüsus, qadınlar tərəfindən həyata keçirilməsi tərcih və təşviq edilmişdir. Həmçinin qadın xəstəlikləri üzrə həkim kimi bəzi vəzifələrin qadınlar tərəfindən yerinə yetirilməsi üzərində önəmlə dayanılması lazım olan bir məsələ hesab edilmişdir. Bundan başqa, müsəlman qadın başqa işlərdə də işləyə bilər. Bəlkə, “Sümərbank” Ümumi Müdirinin otağına getmiş dostlar vardır. O otaqda bir toxuculuq fabrikinin şəkli var. 150 il əvvəlki toxuculuq fabrikiyədir. Bir çox müsəlman xanımlar bu toxuculuq fabrikində çox gözəl bir iş ab-havası içindədir. Maraqlanan dostlar gedib baxa bilərlər. Müsəlmançılıqda qadın işləyə bilər və iqtisadi həyatda bir ünsür ola bilər. Müsəlmançılıqda qadın eyni ilə kişi kimi elm öyrənmək və ibadət etməklə mükəlləfdir. Cənabı-Haqq insanları kişi, qadın, ağ, qara deyər ayırmır. Kimin təqvası daha çoxdursa, insanların içərisində də ən fəzilətli odur, – deyir. Hər halda qadının kişidən, kişinin də qadından Allah yanında heç bir üstünlüyündən söz gedə bilməz. Cəmiyyət içərisində müsəlmançılıq qadın üçün onun yardışına uyğun vəzifələrə üstünlük vermişdir. Heç bir zaman onu nə şərqdən, nə də qərbdəki zorakı iş sitəmlərinə məcbur etməmişdir. Bəlkə də, bu anda bəzi kişiləri-

mizin heç də xoşuna gəlməyəcək, bir lətifə danışmaq istəyirəm. Çox açıq şəkildə göstərək ki, müsəlman bir ailədə qadın heç bir iş görməyə məcbur deyildir. Hətta övladına baxmağa belə məcbur deyildir. Evin bütün işlərini görmək, evin qazancını təmin etmək kişinin vəzifəsidir. Müsəlmançılıqda qadına öz yaradılışına uyğun işləri yerinə yetirmək tövsiyə olunmuş və öz istəyi ilə gördüyü, dünyada və axirətdə bir mükafatını görəcəyi bir əlavə iş olaraq bir lütf kimi tələqqi edilmişdir. Müsəlmançılıqda qadının nə şərqdə, nə də qərbdə çata bilməyəcəyi çox böyük yeri vardır.

İcazə versəniz, sizə bir neçə ayə və hədis oxuyardım. Quranda “Nisa” (“Qadınlar”) surəsi adında bir qadın surəsi vardır. Bu surənin 19-cu ayəsində qadınlarla gözəl rəftar edilməsinə əmr olunur. Bunun mənası odur ki, müsəlmançılıqda qadınlara hörmətlə yanaşmaq, yumşaq və nəzakətlə rəftar etmək əmr olunmuşdur. Onların təbiəti belədir. Belə hərəkət etmək lazımdır. Həmçinin “Bəqərə” surəsinin 187-ci ayəsində “... **Onlar sizin, siz də onların libasisınız. ...**” – deyə buyurulmuşdur. Libas örtü mənasındadır və bunun da həqiqi mənası odur ki, onları xarici təsirlərə qarşı hər cür zərərlərdən qorumaq lazımdır.

Hədisi-şəriflərdə qadının müsəlmançılıqdakı yeri belə bəyan olunur: “**Dünya maldır. Onun ən xeyirli malı da saleh qadındır**”. Digər bir hədisi-şərifdə deyilir: “**Qadınlar haqqında xeyirli tövsiyələr vermək üçün mənə sual verin. Nə deyirsiniz deyin, bu barədə sizə məsləhətlər verim, yardımçı olum**”. Başqa bir rəvayətdə buyurulur: “**Əxlaqı ən gözəl olan mömin ka-**

mil mömindir. Sizin ən xeyirliniz qadınlara qarşı ən xeyirli olanınızdır". Başqa bir hədisdə buyurulur: **"Rəbbinin sənin üzərində haqqı vardır. Öz nəfsinin sənin üzərində haqqı vardır. Ailə fərdlərinin sənin üzərində haqqı vardır. Hər haqq sahibinin haqqını ver!"** Digər bir hədisdə buyurulur: **"Elm öyrənmək hər bir mömin kişiyyə və qadına vacibdir!"** Ümumiyyətlə, mükəlləf olduqları və əsasən, Allah yanında mühüm olan vəzifələr baxımından onların da eyni ilə mükəlləf olduqları və onlara hörmət göstərilməsi və onlarla gözəl rəftar edilməsinin vacib olması ilə yanaşı kişilərlə tamamilə bərabər olduqları bəyan edilmişdir. Digər çox mühüm bir hədisi-şərifdə belə deyilir: "Ya Rəsuləllah! Mənim üçün gözəl sevgi və baxımına ən çox möhtac olan kimdir, kimə bu xidməti etməliyəm!" Peyğəmbər buyurdu: "Anana!" "Sonra kimə?" – deyilmiş yenə "Anana!" – deyə cavab vermişdir. "Sonra kimə?" – deyə soruşduqda yenə "Anana!" – deyə cavab vermişdir. Təkrarən soruşduqda "Atana!" – deyə cavab vermişdir. Buna görə də müsəlman ailəsində övlad üzərində ananın üç haqqı varsa, atanın bir haqqı vardır. Həqiqətən, ana möhtərəm, müqəddəs və böyük bir varlıq olaraq müsəlmanın dünya həyatında, ictimai baxışında və iqtisadi varlığında çox mühüm yeri olan varlıqdır.

Quran-kərimdə "Nisa" surəsi adında bir qadın surəsi olduğu kimi, Peyğəmbərimizin insanlara etdiyi son xütbəsi "Vida Xütbəsi"ndə də qadınlara mühüm bir fəsil ayrılmışdır. "Vida Xütbəsi"nin son dərəcə təsirli, insanlara ən ədəbi, ən gözəl tövsiyə verən qadınlara aid hissəsi belədir: **"Ey insanlar, qadınların haqlarına diqqət**

etməyi və bu barədə Allahdan qorxmağı sizə tövsiyə edirəm. Siz qadınları Allahın əmanəti olaraq aldınız və onların namusunu özünüzə Allahın əmri ilə halal etdiniz. Sizin qadınlar üzərində haqqınız, qadınların da sizin üzərinizdə haqqı vardır. Sizin qadınlar üzərindəki haqqınız budur ki, heç kimi yatağınıza daxil etməsintlər (yəni zina etməsintlər), sevmədiyiniz şəxsləri icazəniz olmadan evinizə gətirməsinlər. ... Qadınlarınızın da sizin üzərinizdəki haqları odur ki, ürf və adətə görə onların yeməyini və geyimini verməlisiniz....” Beləcə müsəlmançılıqda, həqiqətən, qadın nə şərqin, nə də qərbin çata bilmədiyi son dərəcə möhtərəm bir mövqeyə çatmışdır. İslam onu belə bir məqama sahib etmiş və belə bir məqama yerləşdirmişdir.

Əfəndim, bir an şərqdəki qadını düşündüyüm zaman yadıma bir dəmirçi dəzgahı düşür. Həqiqətən, gördüyüm kimi bir dəmirçi dəzgahının başında qan-tər içində ən ağır işlərdə, özünə də heç bir qarşılıq vəd verilmədən işləyən, yorğun, bədbəxt bir qadın tipi görürəm, xəyalımdakı tabloda. Qərbdəki qadını düşündüyüm zaman kişi qədər işləyən və özünün bəzi haqlarında və s-də mütləq bərabər tutulacaqsan iddiası ilə materialist bir görüşlə maddə olaraq tutulan bir qadın vardır. Öz təbiətinə, öz xüsusiyyətlərinə uyğun bir davranış görmür, ona lazım olan hörmət, lazım olan şəfqət göstərilmir. Bu qadın işləyir, lakin tam qənaət içində deyil, öz yerini tapmamışdır. Bir qədər əvvəl dediyim kimi İslam aləmində qadını düşündüyümüz zaman isə, oradakı qadın möhtərəm bir qadındır, oradakı qadın, həqiqətən, cəmiyyətin təməlidir və oradakı qadın təmizliyin, tərbiyənin örnəyidir. Hamı-

nız bizim nənələrimizin müşk ətirli tər-təmiz boxçalarını xatırlayırınsınız. Qadın, həqiqətən, o boxçaları hazırlayan təmiz bir insandır. Cənnətə girməyə namizəd bir insandır. Hətta İslam tablosunda Cənnət anaların ayağının altındadır. Cənnəti ayağının altında tutan bir varlıqdır. Hamınızı hörmətlə salamlayıram.

Prof. Dr. Nəcməddin Ərbakan
Mütərcim: Xəyyam Qurbanzadə

Mütərcim: Xəyyam Əliğa oğlu Qurbanzadə
Redaktor: Əfruzə Həsən qızı Həsənova
Korrektor: Məhbubə Hüseynbala qızı Kərimzadə
Operator: Şəfa Mir Hüseyn qızı Hüseynova
Səhifə bağlayan: Seyran Telman oğlu Muradov

Tiraj 2000. Pulsuz paylanır.

Sualları olanlar bizə müraciət edə bilərlər:

Tel.: (+994 12) 447 70 66, (+994 50) 365 24 27

E-mail: muselmanqadin@gmail.com, fitrat@box.az